

गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवन, व्यक्तित्व र कृतित्वको
अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको
दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

दुर्गादत्त रिजाल

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०७०

गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवन, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको
दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
दुर्गादत्त रिजाल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७०

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति **गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवन, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र दुर्गादत्त रिजालले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

.....
अशोक थापा

शोधनिर्देशक

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि. कीर्तिपुर

मिति : २०७० १०५ १२८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र दुर्गादत्त रिजालले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष, दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको **गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवन, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम
(विभागीय प्रमुख)

.....

२. उप-प्रा.अशोक थापा
(शोधनिर्देशक)

.....

३. प्रा.डा. केशव सुवेदी
(बाह्य परीक्षक)

.....

मिति : २०७०/०६/०४

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवन, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु अशोक थापाको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्ना विविध व्यावहारिक कठिनाइका बीचमा पनि अमूल्य समय निकाली अत्यन्तै सौहार्दपूर्ण तवरले मलाई यस शोधकार्यमा समुचित निर्देशन दिनुहुने शोधनिर्देशक श्रद्धेय गुरुप्रति सर्वप्रथम म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

शोधपत्रलाई स्वीकृति प्रदान गरी मलाई यस शोधकार्य गर्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमप्रति म कृतज्ञ छु । यस शोधपत्रको तयारीका क्रममा समुचित सल्लाह र सुझाव दिई सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय गुरुहरूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

यहाँसम्मको अध्ययनका लागि प्रेरणा दिनुहुने पिता डोलेन्द्र रिजाल र ममतामयी माता हिरादेवी रिजाल र यो शोधकार्यमा निरन्तर सहयोग, सल्लाह र सुझाव दिनुहुने दाजु रामु रिजालका साथै श्रीमती शान्ति रिजालप्रतिम आभारी छु ।

शोधकार्यका सन्दर्भमा विविध सामग्रीहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालयका कर्मचारीहरूलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु । प्रस्तुत शोधपत्र तयारी गर्ने क्रममा विभिन्न पाठ्यपुस्तक उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउने र बहिनी रीता पौडेल र सहपाठी साथीहरूप्रति म कृतज्ञ छु । प्रस्तुत शोधपत्रलाई यथासम्भव शुद्धताका साथ बडो लगनशीलतापूर्वक टड्कन गरी सहयोग गर्ने बहिनी दिव्या क्षेत्री 'पूर्णमा' लाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा म यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

.....

दुर्गादत्त रिजाल

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि.कीर्तिपुर, काठमाडौँ

मिति : २०७०/०६/०४

विषयसूची

	पृष्ठ
परिच्छेद एक : शोधपरिचय	१-७
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्या कथन	१
१.३ शोधपत्रको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ शोधपत्रको औचित्य	६
१.६ अध्ययनको क्षेत्र र सीमाङ्कन	७
१.७ सामग्री सङ्कलन तथा शोधविधि	७
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	७
परिच्छेद दुई : गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवनी	८-१७
२.१ पारिवारिक पृष्ठभूमि	८
२.२ जन्म र जन्मस्थान	९
२.३ नामकरण	९
२.४ वाल्यावस्था	९
२.५ शिक्षादीक्षा	१०
२.६ दाम्पत्य जीवन र छोराछोरी	१०
२.७ आर्थिक अवस्था	११
२.८ बसोवास आजीविका	११
२.९ कार्यक्षेत्र	११
२.९.१ जागिरे जीवन	११
२.९.२ सामाजिक एवम् राजनैतिक जीवन	१२
२.९.३ संस्थागत संलग्नता	१२
२.१० साहित्यिक जीवन	१३
२.१०.१ लेखनमा प्रेरणा र प्रभाव	१३

२.१०.२ लेखन तथा प्रकाशनको आरम्भ	१३
२.११ पुरस्कार तथा सम्मान	१४
२.१२ राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय भ्रमण	१४
२.१३ रुचि र स्वभाव	१५
२.१४ साहित्यिक मान्यता र जीवनदर्शन	१६
२.१५ निष्कर्ष	१६
परिच्छेद तीन : गोविन्दबहादुर कुँवरको व्यक्तित्व	१८-२६
३.१ पृष्ठभूमि	१८
३.२ गोविन्दबहादुर कुँवरका व्यक्तित्वका पाटाहरू	१८
३.२.१ निजी व्यक्तित्व	१८
३.२.१.१ बाह्य व्यक्तित्व	१९
३.२.१.२ आन्तरिक व्यक्तित्व	१९
३.२.३ सार्वजनिक व्यक्तित्व	१९
३.२.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व	२०
३.२.३.२ साहित्येतर व्यक्तित्व	२३
३.२.३ जीवनी, व्यक्तित्व र लेखनका बीच अन्तःसम्बन्ध	२५
३.३ निष्कर्ष	२६
परिच्छेद चार : गोविन्दबहादुर कुँवरको कृतित्वको अध्ययन	२७-१११
४.१ साहित्यकार गोविन्दबहादुर कुँवरको साहित्यिकयात्रा	२७
४.२ कविता सिद्धान्त र गोविन्दबहादुर कुँवरका कविताहरूको विश्लेषण	३०
४.१.२ कविता सिद्धान्त र परिभाषा	३१
४.२.३ कविता सम्बन्धी पूर्वीय मान्यता	३१
४.२.४ कविता सम्बन्धी पाश्चात्य मान्यता	३४
४.२.५ नेपाली कविका दृष्टिमा कविता	३७
४.२.६ कविताका रूप र आयाम	३७
४.२.७ कविताका तत्त्वहरू	३८
४.२.८.१ शीर्षक	४०

४.२.८.२ संरचना	४१
४.२.८.३ लयविधान	४१
४.२.८.४ भाषाशैली	४२
४.२.८.५ कथनपद्धति	४२
४.२.८.६ केन्द्रीय कथ्य वा भावविधान	४२
४.२.८.७ बिम्ब तथा अलङ्कार	४३
४.२.८.८ व्यञ्जना	४३
४.२.८.९ स्वरूप र आयाम	४४
४.३ समयका पदचापहरू कविता सङ्ग्रहको अध्ययन	४४
४.३.१ परिचय	४४
४.३.२ संरचना	४४
४.३.३ शीर्षक	४६
४.३.४ विषयवस्तु	४७
४.३.५ कथनपद्धति	४८
४.३.६ रसविधान	४८
४.३.७ अलङ्कार विधान	५१
४.३.८ लयविधान	५२
४.३.९ प्रतीक र बिम्ब विधान	५२
४.३.१० भाषाशैली	५४
४.३.११ भाव तथा विचार	५५
४.३.११.१ सामाजिक/राजनीतिक चेत	५५
४.३.११.२ राष्ट्रवादी स्वर	५६
४.३.११.३ प्रकृति चित्रण	५९
४.३.११.४ व्यङ्ग्य र विसङ्गतिवाद	६०
४.३.११.५ प्रेम प्रणयभाव मूलक स्वर	६३
४.३.११.६ यथार्थबोध	६५
४.३.११.७ जीवनबोध	६६

४.३.१२ निष्कर्ष	७०
४.४ मौन आवाजहरू कवितासङ्ग्रहको अध्ययन	७१
४.१.१ परिचय	७१
४.४.२ संरचना	७२
४.४.३ शीर्षक	७३
४.४.४ विषयवस्तु	७४
४.४.५ कथन पद्धति	७४
४.४.६ रस विधान	७५
४.४.७ अलङ्कार विधान	७७
४.४.८ लय विधान	७७
४.४.९ प्रतीक र बिम्ब विधान	७९
४.४.१० भाषाशैली	८०
४.४.११ भाव तथा विचार	८१
४.४.११.१ सामाजिक चेत	८२
४.४.११.२ राष्ट्रवादी स्वर	८२
४.४.११.३ प्रेम र सौन्दर्य	८३
४.४.११.४ प्रकृति चित्रण	८३
४.४.११.५ यथार्थबोध	८४
४.४.११.६ दार्शनिक स्वर	८५
४.४.११.७ कर्मवादी स्वर	८६
४.४.११.८ व्यङ्ग्यवाद	८७
४.४.११.१२ निष्कर्ष	८७
४.५ ताते ताते बालकवितासङ्ग्रहको अध्ययन	८९
४.५.१ पृष्ठभूमि	८९
४.५.२ परिचय	८९
४.५.३ संरचना	९०
४.५.४ शीर्षक	९१

४.५.५ विषयवस्तु	९१
४.५.६ कथन पद्धति	९२
४.५.७ लय विधान	९३
४.५.८ प्रतीक र बिम्बविधान	९३
४.५.९ भाषाशैली	९४
४.५.१० भाव तथा विचार	९६
४.५.१०.१ प्रकृति चित्रण	९६
४.५.१०.२ शिक्षामूलक स्वर	९७
४.५.१०.३ राष्ट्रवादी स्वर	९८
४.५.१०.४ व्यङ्ग्यवाद	९८
४.५.१०.५ मनोरञ्जनात्मक भाव	९९
४.५.११ निष्कर्ष	१००
४.६ गोविन्दबहादुर कुँवरका फुटकर रचनाहरूको अध्ययन	१०१
४.६.१ फुटकर कविता	
४.६.१.१ मेरो गाउँको सपना	१०२
४.६.१.२ तिम्रो र मेरो सत्य	१०२
४.६.१.३ के के भन्थे सहिदहरू	१०३
४.६.१.४ कागज	१०३
४.६.१.५ एउटा कविता लेख्नुथियो	१०४
४.६.१.६ घरसल्लाह	१०४
४.६.१.७ बाघ	१०४
४.६.१.८ जमेको ढुङ्गा हुँ म	१०५
४.६.१.९ आस्थाको दियो बलिरह्यो	१०५
४.६.१.१० भूपिको सम्झनामा	१०५
४.६.१.११ गुरु कि गोरु	१०६
४.६.२ फुटकर कथाहरू	१०६
४.६.२.१ औसत	१०६

४.६.२.२ हार्दिकता	१०७
४.६.२.३ बाथ र माकुरो	१०७
४.६.३ समालोचना लेख	१०८
४.६.३.१ लमजुडमा साहित्यिक गतिविधि	१०८
४.६.३.२ केही संस्मरण केही अनुभूति	१०८
४.६.४ डेब्रेकुना	१०८
४.६.५ गोविन्दबहादुर कुँवरका गजलहरूको अध्ययन	१०९
४.६.५.१ विषयवस्तुका आधारमा कुँवरका गजलहरू	११०
४.६.५.२ संरचनाका आधारमा कुँवरका गजलहरू	१११
परिच्छेद पाँच : कवि गोविन्दबहादुर कुँवरका काव्यप्रवृत्ति र योगदान	११२-१२९
५.१ विषय परिचय	११२
५.२ देशप्रेम र राष्ट्रभक्ति	११२
५.३ युगीन राजनीतिक अव्यवस्थाको चित्रण	११४
५.४ क्रान्तिचेतना	११४
५.५ आर्थिक विसङ्गतिको चित्रण	११५
५.६ मानवीकरण	११७
५.७ सहिदप्रति आस्था र श्रद्धा	११७
५.८ दार्शनिकता	११८
५.९ युगीन विविध विसङ्गति परिस्थितिप्रति व्यङ्ग्य	११९
५.१० प्रकृतिचित्रण	१२१
५.११ बालमनोरञ्जनात्मकता	१२१
५.१२ बिम्बात्मकता	१२२
५.१३ प्रतीकात्मकता	१२३
५.१४ लय र छन्दगत विविधता	१२४
५.१५ सरल, सहज, सुबोध्य र अनुकरणात्मक भाषाशैली	१२५
५.१६ गोविन्दबहादुर कुँवरको योगदान	१२६
परिच्छेद छ : निष्कर्ष तथा मूल्याङ्कन	१३०-१३५

६.१ निष्कर्ष	१३०
६.२ समग्र मूल्याङ्कन	१३१
परिशिष्ट	१३६
सन्दर्भग्रन्थसूची	१३८

सङ्क्षेपीकरण

संक्षिप्त रूप

उप-प्रा.

उ.मा.वि.

टि.भि.

डा.

ते.सं.

त्रि.वि.

दो.सं.

ने.के.वि.

ने.रा.प्र.प्र.

पृ.

प्र.सं.

मा.वि.

रा.शि. प.यो

ल. यु.सा.स.

वि.सं.

वी.पी.

सम्पा.

पूर्ण रूप

उप प्राध्यापक

उच्च माध्यमिक विद्यालय

टेलिभिजन

डाक्टर

तेस्रो संस्करण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

दोस्रो संस्करण

नेपाली केन्द्रीय विभाग

नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान

पृष्ठ

प्रथम संस्करण

माध्यमिक विद्यालय

राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति योजना

लमजुङ युवा साहित्यसमाज

विक्रम सम्वत्

विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला

सम्पादन/सम्पादक